



Fot. Andrzej Kobos

ADAM MAŁKIEWICZ (1936–2021)

25 czerwca 2021 w wieku 85 lat zmarł w Krakowie Adam Mieczysław Małkiewicz, wieloletni redaktor rocznika „Folia Historiae Artium”, wydawanego przez Komisję Teorii i Historii Sztuki Polskiej Akademii Umiejętności, członek czynny Wydziału I Filologicznego owej instytucji, emerytowany profesor uniwersytetów Jagiellońskiego oraz Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie. Śmierć tego wytrawnego znawcy, inwentaryzatora i interpretatora sztuki nowożytnej oraz badacza jej teorii, w szczególności sposób zasłużonego w dziele poznania architektury polskiej, uderzyła nie tylko w polską historię sztuki jako dyscyplinę naukową, ale też w środowisko związanych z nią ludzi, którzy na rozmaitych polach odczuwają już dotkliwy brak tego autorytetu.

Urodzony 3 lutego 1936 w Krakowie jako syn Jana i Władysławy, należał do pokolenia, które dorastało w naznaczonych krwawym terrorem niemieckim latach okupacji, a następnie w opresyjnym okresie bierutowskiego stalinizmu. Wychowywał się więc i kształcił w mieście trapiionym strachem, nędzą i izolacją od świata. Tu też ukończył szkołę podstawową i I Liceum Ogólnokształcące im. B. Nowodworskiego, a w latach 1953–1957 odbył studia wyższe z historii sztuki w Uniwersytecie Jagiellońskim. Na przekór zarysowanym ograniczeniom, poluzowanym w roku 1956, uczelnia oferowała studentom tego kierunku solidne wykształcenie oraz możliwości wolnego od ideologii rozwoju naukowego, co prawda utrudnione przez dotkliwe braki literatury międzynarodowej i zakaz zagranicznych podróży. Jak po latach wspominał Profesor, dzięki „specyficznej atmosferze Uniwersytetu, w którym nominowani rektorzy wykazywali sporą tolerancję”, a zwłaszcza dzięki postawie ówczesnego dyrektora, prof. Adama Bochnaka, kierowany przezeń „Instytut Historii Sztuki był chyba jedyną w państwowych uczelniach w Polsce jednostką organizacyjną tego rzędu, w której żaden z pracowników nie był członkiem partii”¹. W takim otoczeniu w październiku 1958 roku młody absolwent uzyskał magisterium na podstawie pracy *Zespół architektoniczny na Bielanych pod Krakowem (1605–1630)*, napisanej pod kierunkiem prof. Bochnaka, która w ostatecznej wersji ukazała się drukiem w roku 1962

pod niezmienionym tytułem². Wobec mocno ograniczonych wówczas możliwości studiów porównawczych, swoje wywody oparł na gruntownej kwerendzie i krytyce dokumentów, wspartej analizą źródła materialnego, to jest samej budowli. Konstruując swój wywód wykazał się szacunkiem dla faktów, skrupulatnością, zmysłem krytycznym, ostrożnym stawianiem hipotez oraz logiką, które to zalety trwale nacechowały jego postawę badawczą. Omawiana rozprawa zapoczątkowuje jeden z trzech najważniejszych tematów, interesujących Go przez całe życie – w tym przypadku badania nad architekturą polsko-włoską czasów renesansu, manieryzmu i baroku.

Już podczas studiów Adam Małkiewicz podejmował dorywcze prace przy inwentaryzacji zabytków sztuki, czyli w służbie poszerzania materialnej bazy źródłowej, niezbędnej podstawy naszej dyscypliny. Od jesieni 1958 do początku roku 1962 młody magister pracował zaś etatowo w charakterze asystenta w Dziale Polskiej Sztuki Cechowej i Sztuki Cerkiewnej Muzeum Narodowego w Krakowie, kontynuując równocześnie działalność inwentaryzatorską i wykonując dokumentację naukowe dla celów konserwatorskich. Umocnił tam swój nawyk konfrontowania teoretycznych studiów gabinetowych z realną substancją analizowanych dzieł. Dzięki tej praktyce oddalał ryzyko oderwania badań od rzeczywistości.

Z początkiem lutego 1962 roku został zatrudniony na stanowisku asystenta w Instytucie Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego, gdzie po kolejnych awansach pracował aż do emerytury. Ten okres Jego życia przypada na względne poluzowanie obostrzeń dotyczących wyjazdów zagranicznych, którym wszelako nie towarzyszyła zasadniczo poprawa dostępu do obcych publikacji w miejscowych bibliotekach. Stopień doktora nauk humanistycznych uzyskał w październiku 1967 roku, również pod kierunkiem prof. Bochnaka, na podstawie dysertacji *Spór o formę centralną i podłużną w architekturze sakralnej. Geneza i oddziaływanie układu przestrzennego kościoła Gesù w Rzymie*, po zmianach ogłoszonej drukiem w roku 1970³. Gromadząc

¹ A. MAŁKIEWICZ, *Adam Bochnak (1899–1974): człowiek Uniwersytetu*, [w:] idem, *Z dziejów polskiej historii sztuki: studia i szkice*, Kraków 2005, s. 170 (= *Ars Vetus et Nova*, 18).

² Idem, *Zespół architektoniczny na Bielanych pod Krakowem (1605–1630)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, 45: „Prace z Historii Sztuki”, 1, 1962, s. 143–186.

³ Idem, *Układ przestrzenny kościoła Gesù w Rzymie. Problem genezy i oddziaływania*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, 122: „Prace z Historii Sztuki”, 8, 1970, s. 5–98.



materiał porównawczy, skorzystał z półrocznego pobytu we Włoszech jako stypendysta Uniwersytetu Bolońskiego, co pozwoliło mu poznać omawiane dzieła obce z autopsji, odpowiednio poszerzyć warsztat badawczy i nadrobić braki w dostępie do literatury. Zgodnie z postawą swojego promotora połączył tu metodę filologiczno-historyczną z badaniami stylistyczno-genetycznymi, ale rozbudował je o rozważania na temat koncepcji ideowych w ówczesnej teorii architektury. Po z górą półwieczu jego ustalenia w znacznej mierze zachowują aktualność. W czerwcu 1976 roku habilitował się na podstawie monografii książkowej *Teoria architektury w nowożytnym piśmiennictwie polskim*⁴. Podobnie jak praca doktorska, również ta rozprawa została nagrodzona przez Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego. Należy ona do drugiego kręgu tematycznego, który już wcześniej zainteresował Adama Małkiewicza, to jest dziejów nowożytnej teorii sztuki. Na samodzielne stanowisko docenta habilitant awansował jednak w Uniwersytecie dopiero po niemal trzech latach, w kwietniu 1979.

Tytuł profesora nauk humanistycznych został mu nadany w czerwcu 2001 na podstawie dorobku zwieńczonego zbiorem artykułów pt. *Theoria et praxis: studia z dziejów sztuki nowożytnej i jej teorii*, ogłoszonym drukiem kilka miesięcy wcześniej⁵. Zebrane tam studia koncentrują się na polskiej i włoskiej sztuce nowożytnej i jej teorii oraz wzajemnych relacjach między nimi, a spina je nowe syntetyczne ujęcie dziejów barokowej architektury sakralnej Krakowa. Natychmiast po nominacji Profesor awansował w Uniwersytecie na stanowisko profesora nadzwyczajnego, które piastował do przejścia w stan spoczynku jesienią 2006 roku.

Już znacznie wcześniej, bezpośrednio po rocznej pracy jako wicedyrektor Instytutu Historii Sztuki, w latach 1979–1984, a potem w latach 1991–1992 oraz 1999–2002 pełnił tam z wyboru funkcję dyrektora. Pierwsza kadencja objęła najbardziej ponurą fazę stanu wojennego, a dwie ostatnie przypadły na przełom ustrojowy. Pierwszy okres oznaczał dla uczelni stagnację, którą należało przetrwać bez uszczerbku dla jakości badań i atmosfery pracy, co Adam Małkiewicz zdołał zapewnić na terenie kierowanej jednostki. Późniejsze zaś czasy przyniosły naciski na skokowy wzrost liczby studentów bez oglądania się na warunki organizacyjne, powiązane z próbami wprowadzenia do Uniwersytetu gospodarki rynkowej. Dyrektor musiał też zmagać się z zasadowymi reformami programu nauczania, niewolnymi od specyficznej ideologii, wywiedzionej z kultury korporacyjnej, a także z coraz to nowymi problemami organizacyjnymi i prawnymi, które zawsze towarzyszą gwałtownym zmianom, a w dodatku borykać się z niestabilnym budżetem i skutkami inflacji. W miarę swoich sił z jednej strony starał się chronić Instytut przed najbardziej

szkodliwymi skutkami zapędów do „nowoczesności” oraz wprowadzać narzucane zmiany w sposób możliwie najmniej nieracjonalny, a z drugiej – korzystając ze zmiennych okoliczności – sprzyjać rozbudowie potencjału naukowego jednostki. Najbardziej pracowitym ze wszystkich wyzwań okazała się przeprowadzka z Collegium Maius do nowej siedziby przy ul. Grodzkiej 53. Poprzedził ją remont konserwatorski zabytkowego Collegium Iuridicum, prowadzony w najostrzejszej fazie przełomu gospodarczego. Jako pełnomocnik rektora ds. odnowienia i zagospodarowania tego gmachu, Adam Małkiewicz opracował program użytkowy budynku wraz z koncepcją projektową adaptacji II piętra oraz czuwał nad przebiegiem prac badawczych i konserwatorskich aż do ich ukończenia w roku 1992. Odnowiony budynek nadal służy uniwersyteckim historykom sztuki. Robotom towarzyszyły negocjacje w sprawie przyznania Instytutowi poszczególnych pomieszczeń, które Profesor poprowadził z właściwym sobie talentem dyplomatycznym. Od 1989 do 2006 kierował też Zakładem Historii Sztuki Nowożytnej. Jak rzadko który dyrektor i kierownik, wolny od małostkowości i wygórowanych ambicji osobistych, nie tylko zapewniał pracownikom codzienny komfort prawdziwie merytorycznej atmosfery pracy, ale też – pokonując trudności zewnętrzne – konsekwentnie realizował dalekowzroczną politykę kadrową, która doprowadziła do wzmocnienia zarządzanej przezeń instytucji naukowej i stworzenia trwałych podwalin jej dalszego rozwoju.

W roku akademickim 1997/98 wyładał w krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych jako profesor nadzwyczajny, a w latach 2009–2016 – jako profesor – w Instytucie Historii Sztuki i Kultury Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie. Łącznie w obu uniwersytetach, Jagiellońskim i Papieskim, wypromował 104 magistrów, a w tym pierwszym także siedmiu doktorów. Jako promotor nigdy nie szczędził swoim uczniom porad merytorycznych i redakcyjnych, których udzielał po długiej i wnikliwej lekturze kolejnych przedkładanych mu wersji tekstów oraz po gruntownym namyśle. Nie znosząc gry pozorów, nawoływał do publikowania tekstów ważnych. Podobnie jak jego mistrz Adam Bochnak, „za podstawowe narzędzie humanisty uważał [...] język, od którego wymagał funkcjonalności, osiąganą przez prostotę, jasność i jednoznaczność sformułowań”⁶. Przestrzegał zaś przed popisywaniem się efektowną retoryką i powierzchowną erudycją. Do recenzji 21 dysertacji doktorskich i pięciu rozpraw habilitacyjnych należy doliczyć staranne opinie wydawnicze kilkadziesiątu woluminów inwentarza kościołów rzymskokatolickich dawnego województwa ruskiego oraz równie pracowite prace redakcyjne. W latach 1984–2000 redagował „Prace z Historii Sztuki” (Zeszyty Naukowe UJ), a w latach 2001–2009 wydawał „Folia Historiae Artium”, przy których pełnił poprzednio funkcję zastępcy redaktora. Równocześnie uczestniczył w pracach komitetów redakcyjnych i recenzował artykuły do czasopism takich jak

⁴ Idem, *Teoria architektury w nowożytnym piśmiennictwie polskim*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, 423: „Prace z Historii Sztuki”, 13, 1973.

⁵ Idem, *Theoria et praxis: studia z dziejów sztuki nowożytnej i jej teorii*, Kraków 2000 (= *Ars Vetus et Nova*, 2).

⁶ Idem, *Adam Bochnak*, s. 167 (jak w przyp. 1).



Obchody jubileuszu osiemdziesięciolecia prof. Adama Małkiewicza, 16 marca 2016. Fot. Daniel Podosek

„Studia Waweliana”, „Rocznik Krakowski”, „Rocznik Historii Sztuki”, „Notæ Numismaticæ – Zapiski Numizmatyczne” oraz „Modus. Prace z Historii Sztuki”.

W latach 1986–1990 należał do Komitetu Nauk o Sztuce PAN, a od roku 1968 – do Komisji Teorii i Historii Sztuki oddziału krakowskiego PAN, przekształconej później w Komisję Historii Sztuki PAU, której czynnościom przewodniczył w latach 2013–2021. Działał też w Radzie Naukowej Biblioteki PAU i PAN. W czerwcu 2006 został wybrany jako członek korespondent, a osiem lat później jako członek czynny Wydziału I Filologicznego PAU.

Współpracował ponadto z instytucjami muzealnymi: w różnych latach uczestniczył w radach przy Muzeum Historycznym Miasta Krakowa, Muzeum Krakowskich Żup Solnych w Wieliczce, Muzeum w pałacu w Kozłowie, Zamku Królewskiego na Wawelu oraz Muzeum Narodowego w Krakowie. W tym ostatnim w latach 1992–1996 pracował etatowo jako wicedyrektor ds. naukowych i oświatowych, redagując wszystkie publikacje, wydawane wówczas w tej instytucji. Z kolei na polu konserwacji zabytków uczestniczył w pracach Krakowskiej Rady Ochrony Dóbr Kultury, później Zespołu Ekspertów do Spraw Rewaloryzacji Zespołów Zabytkowych Krakowa, a także Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa. Ponadto uczestniczył jako konsultant w licznych pracach konserwatorskich w Krakowie. Działał w Stowarzyszeniu Historyków Sztuki, w latach 1969–1971 jako wiceprezes oddziału krakowskiego, a potem w rozmaitych komisjach. Otrzymał tam godność członka honorowego. Powoływano go również na jurora w pracach komitetów Nagrody im. Kazimierza Wyki oraz Krakowskiej Książki Miesiąca. Troszczył się tam o to, aby publikacje z historii sztuki były zauważane i odpowiednio doceniane przez przedstawicieli innych dyscyplin. Wymienione aktywności organizacyjne nie wyczerpują wszystkich dokonań Zmarłego.

W badaniach własnych najchętniej skupiał się na opracowaniach konkretnych dzieł sztuki, głównie architektury, a niekiedy malarstwa, nie stroniąc jednak od inwentaryzacji oraz biografistyki. Do Jego osiągnięć inwentaryzacyjnych zalicza się udział w opracowaniach publikowanych w Katalogu Zabytków Sztuki: krakowskich klasztorów Jezuitów przy kościele św. Barbary⁷ i Franciszkanów⁸, Sukiennic,⁹ a także zabytków powiatu częstochowskiego¹⁰. Także w pracach problemowych Adam Małkiewicz opierał się na drobiazgowej analizie źródeł, zarówno materialnych, jak i pisanych, aby na ich podstawie rozstrząsać uwarunkowania historyczne i materialne konkretnego dzieła. Zgodnie z najlepszymi tradycjami krakowskiej szkoły historii sztuki analizowane dzieła poddawał następnie dogłębnym analizom formalnym i porównawczym, ale uwzględniając piśmiennictwo teoretyczne swoimi dociekaniem obejmował też treści ideowe. Hipotezy formułował w sposób powściągliwy, zawsze na możliwej do weryfikacji rzeczowej podstawie, wystrzegając się pozbawionych uzasadnienia efektownych domysłów i brawurowych atrybucji. Do najbardziej reprezentatywnych prac tego rodzaju można zaliczyć artykuły na temat kościoła św. Piotra i Pawła w Krakowie, zawierające

⁷ *Klasztor*, [w:] *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, 4: *Miasto Kraków*, 2: *Kościół i klasztor Śródmieście*, 1, Warszawa 1971, s. 100–106 [współautor: P. MALISZEWSKI].

⁸ *Klasztor*, [w:] *ibidem*, s. 116–139 [współautorzy: P. MALISZEWSKI, A. OLSZEWSKI].

⁹ *Sukiennice*, [w:] *ibidem*, 10: *Śródmieście. Mury obronne i Planety, Rynek Główny*, Warszawa 2005, s. 39–44 [współautorzy: A. SUDACKA, A. ZIELIŃSKA].

¹⁰ *Dawny powiat częstochowski*, Warszawa 1979 (= *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, 6: *Województwo katowickie*, 4) [współautorzy: P. MALISZEWSKI, I. REJDUCH-SAMKOWA, J. SAMEK].

rekonstrukcję dziejów budowy świątyni jezuickiej i starannie uzasadnione wnioski na temat autorstwa projektów. Wyniki tych dociekań zachowują znaczną aktualność nawet po dekadach¹¹. Potwierdzają więc głębokie przekonanie Zmarłego, które zaszczerpił mu zapewne Adam Bochnak, że wstrzemięźliwość badawcza powiązana ze zdrowym rozsądkiem daje w historii sztuki wyniki solidne i trudne do obalenia, o ile towarzyszą jej systematyczność i konsekwencja. Ukoronowaniem tej części zainteresowań Adama Małkiewicza jest zwięzła i treściwa synteza barokowej architektury sakralnej w Krakowie, ogłoszona w książce *Theoria et praxis*¹². Wprawdzie Autor zarysowuje tam uwarunkowania polityczne, gospodarcze i społeczne oraz dość szeroko omawia rolę fundatorów i użytkowników budowli, to jednak najwięcej uwagi poświęca dziełom i twórcom, a więc zagadnieniom formalnym i atrybutyjnym, co dobrze charakteryzuje jego postawę badawczą.

Oprócz sygnalizowanych wyżej związanej z Italią polskiej sztuki nowożytnej, głównie architektury, ale i malarstwa oraz dziejów nowożytnej teorii sztuki, zainteresowania naukowe Adama Małkiewicza obejmowały też dzieje historii sztuki, przede wszystkim polskiej, jako dziedziny nauki. Zwornikiem i swoistym podsumowaniem tego ostatniego nurtu badawczego pozostaje przemysłany zbiór Jego zaktualizowanych artykułów pt. *Z dziejów polskiej historii sztuki: studia i szkice*, wydany w roku 2005¹³. Skupiając się na środowiskach krakowskim i lwowskim, zawarł tam z jednej strony rzeczowe i klarowne charakterystyki różnych aspektów naszej dyscypliny od jej powstania do drugiej wojny światowej, jak też biografie naukowe pięciu przedstawicieli środowiska krakowskiego oraz Profesor Karoliny Lanckorońskiej, oparte na kwerendach źródłowych tudzież wspomnieniach własnych. Dzięki pogodzeniu drobiazgowych studiów źródłowych z nieczęstą umiejętnością syntetycznej prezentacji rozmaitych nurtów oraz metod badawczych, opisana kolekcja perfekcyjnych tekstów daje solidne podwaliny do bardzo potrzebnej panoramy dziejów całej historii sztuki w Polsce.

Dorobek Adama Małkiewicza na różnych polach historii sztuki, a także inwentaryzacji, konserwatorstwa, muzealnictwa i popularyzacji, utrwalony zwięzłą, piękną i precyzyjną polszczyzną wolną od neologizmów, wspaniałą działalnością redakcyjno-wydawniczą, trwale wzbogacił krakowską naukę i kulturę. *Verba docent, exempla trahunt*: bodaj jeszcze ważniejszy, choć trudniej wymierny był przykład, który Adam Małkiewicz dawał otoczeniu, wypełniając swoje rozliczne obowiązki. Wygłaszane

przezeń trzeźwe sądy i sceptyczne uwagi na tematy merytoryczne i językowe, nierzadko uszczypliwe, okraszał zawsze życzliwym i niepowtarzalnym poczuciem humoru, dzięki któremu nawet surową krytykę łatwo było przyjąć. Uroku Jego osobie dodawały też skromność, dystans wobec samego siebie oraz serdeczna postawa wobec kolegów, podwładnych i uczniów. Takim właśnie pozostanie w pamięci wszystkich, z którymi się zetknął bezpośrednio, choćby przelotnie. Miarę jego poczesnej roli w dziejach polskiej historii sztuki i życiu środowiska krakowskiego wyznacza więc nie tylko bibliografia¹⁴, ale także ta jego osobista aktywność.

Marcin Fabiański

¹¹ Idem, *Układ przestrzenny kościoła Gesù w Rzymie. Problem genezy i oddziaływania*, [w:] idem, *Theoria*, s. 71–147 (jak w przyp. 5); idem, *Kościół ŚŚ. Piotra i Pawła w Krakowie – dzieje budowy i problem autorstwa*, [w:] ibidem, s. 187–236; idem, *Trevano czy Castello autorem ostatniej fazy budowy kościoła ŚŚ. Piotra i Pawła w Krakowie?*, [w:] ibidem, s. 237–256.

¹² Idem, *Barokowa architektura sakralna w Krakowie*, [w:] ibidem, s. 149–186.

¹³ Idem, *Z dziejów* (jak w przyp. 1).

¹⁴ A. DWORZAK, *Publikacje Profesora Adama Małkiewicza*, [w:] *Praxis sine theoria. Księga pamiątkowa poświęcona pamięci Profesora Adama Małkiewicza. W 140-lecie powstania pierwszej katedry historii sztuki na ziemiach polskich*, red. A. BETLEJ, A. DWORZAK, Kraków 2022, s. 15–20.